بررسی ریزساختار و خواص مکانیکی فولاد کربنی فراوری شده به روش تغییر شکل دو مرحلهای اکستروژن و فشار در کانالهای همسان متقاطع (Extrusion-ECAP) مهدی شبان غازانی^{1*}، اکبر وجد² و بشیر مصدق²

چکیدہ

در بین روشهای گوناگون استحکام دهی فلزات، ریز کردن دانه ها به عنوان روشی موثر و کم هزینه پذیرفته شده است. امروزه با استفاده از روشهای ترمومکانیکی پیشرفته میتوان اندازه دانههای فریت را حتی تا کمتر از 1 میکرون نیز ریز کرد. از جمله روشهای نوین در دهه اخیر، در مورد ریز کردن ساختار فلزات استفاده از تغییر شکل پلاستیک شدید است. بر این اساس، در این پژوهش، تاثیر تغییر شکل پلاستیک شدید از راه روش اکستروژن و فشار در کانالهای همسان متقاطع در محدوده کار سرد فریت بر مقدار ریز شدن فریت و امکان ایجاد ساختار فرا ریزدانه و نانوساختار در یک نوع فولاد ساده کربنی فولاد کربنی نانوساختار است به گونه ای که با این روش و فشار در کانالهای همسان متقاطع در اسرسی شده است. نتایج نشان دادند که روش تلفیقی اکستروژن و فشار در کانالهای همسان متقاطع روش و فولاد کربنی نانوساختار است به گونه ای که با این روش فولاد نانوساختار با اندازه کریستالیت هایی در حد 125 نانومتر و با

واژه های کلیدی: فولاد بالک نانوساختار، تغییر شکل پلاستیک شدید، پراش پرتو ایکس.

¹⁻ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلخچی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، ایلخچی، ایران.

²⁻دانشگاه فنی و حرفه ای، آموزشکده شماره 2 تبریز، ایران.

^{*-} نویسنده مسئول مقاله: Mehdi.mse@gmail.com

ييشگفتار

ریزدانه کردن یکی از روشهای استحکام دهی مواد است که به ki، همزمان باعث بهبود چقرمگی شکست ماده نیز می شود. روشهای ریزدانه کردن مواد در حالت کلی به دو گروه فرایندهای ترمومکانیکی و اعمال تغییر شكل پلاستيك شديد تقسيم بندى مى شوند [1-3]. تاكنون روشهای ترمومکانیکی گوناگونی در این زمینه مورد پژوهش قرار گرفته و پیشنهاد شده است که با برخی از این روشها که در مقیاس صنعتی در تولید ورقهای فولادی ریزدانه بکار میروند، می توان دانه های فریت را در ساختار نهایی بیشینه تا 5-3 میکرون ریز کرد [4]. امروزه با کاربرد روشهای ترمومکانیکی پیشرفته می توان اندازه دانه های فریت را حتی تا زیر 1 میکرون نیز ریز کرد [6و6]. از جمله روشهای نوین در دهه اخیر در مورد ریز كردن ساختار فلزات، استفاده از تغيير شكل پلاستيك شديد است [7و8]. فراورى مواد فلزى فوق العاده ريزدانه با دانه بندی کمتر از یک میکرون 100nm<D_{Grain}<1000 و نانو ساختار nm) (D_{Subgrain}<100 nm) و همچنین، مواد با دانه بندی در حد نانو (D_{Grain}<100 nm) از راه این روشها گزارش شده است [11-9]. در مورد فولادها با اعمال تغییر شکل پلاستیک شدید از راه فرایند فشار در کانالهای همسان متقاطع در دمای فراوری بالا ساختار فرا ریزدانه با اندازه دانه های 200-300 نانومتر فراوری شده است. همچنین، با استفاده از روش پیچش تحت فشار اندازه دانه ها تا 10 نانومتر نیز کاهش داده شده است [12]. نتایج پژوهشهای اخیر نشان داده است که با تلفیق روشهای تغییر شکل معمول با روشهای تغییر شکل پلاستیک شدید میتوان کارایی این روشها در فراوری مواد نانوساختار را بهبود بخشيد [13]. يكي از اين روشها اكستروژن- فشار در کانالهای همسان متقاطع می باشد که بتازگی در متراکم سازی پودرهای آلومینیم بکار برده شده است [14] با این حال، داده های محدودی در مورد کاربرد این روش در فراوری فولادهای نانوساختار وجود دارد. بر این اساس در این پژوهش، تاثیر تغییر شکل پلاستیک شدید از راه روش تلفیقی اکستروژن و فشار در کانالهای همسان متقاطع در محدوده کار سرد فریت بر مقدار ریز شدن فریت و امکان

ایجاد ساختار فرا ریزدانه و نانو در یک نوع فولاد ساده کربنی بررسی شده است.

مواد و روش پژوهش

فولاد بکار رفته در این پژوهش یک نوع فولاد ساده کربنی است که ترکیب شیمیایی و دماهای بحرانی آن در جدول 1 نشان داده شده است. این فولاد در مقیاس آزمایشگاهی در کوره القایی و در اتمسفر آرگون تولید شد. پس از مرحله ریخته گری، شمش تولیدی در یک مرحله قرار گرفت. در این مرحله بسیاری از عیوب ریخته ESR^1 گری مانند آخالها، تخلخلها، جدایش ماکروسکوپیک و میکروسکوپیک و عناصر نامطلوب مانند گوگرد حذف می شوند. در مرحله بعد، شمش بدست آمده از مرحله ESR در 8 مرحله نورد گرم در محدوده دمایی 1200-1200 درجه سانتی گراد قرار گرفت. با انجام عملیات نورد گرم تسمه های فلزی به ضخامت 25mm بدست آمد. هدف از انجام نورد گرم ایجاد ساختار یکنواخت از نظر ترکیب شیمیایی و دانه بندی می باشد. در شکل 1 ساختار فولاد مورد نظر پس از ریخته گری و همچنین، نورد گرم نشان داده شده است. همان گونه که مشاهده می شود، پس از عملیات نورد گرم ساختار شامل 95% فریت با میانگین اندازه دانه m 32 و بقیه یرلیت می باشد. از ورق نورد شده نمونه های استوانه ای شکل به قطر mm 14 mm و طول mm 40 به وسیله وایرکات بدست آمد به گونه ای که طول نمونه ها در جهت نورد ورق قرار گرفت. تغییر شکل پلاستیک شدید روی نمونههای استوانهای با سرعت حرکت سنبه 20 mm/s اعمال شد.

شماتیکی از قالب بکار رفته در این پژوهش در شکل 2 نشان داده شده است. همان گونه که مشاهده می شود، با یک بار پرس نمونه در داخل کانال این قالب، تغییر شکل پلاستیک در طی دو مرحله متوالی اعمال می شود. در مرحله نخست در اثر اکستروژن، قطر نمونه ها از mm 14 به mm 7 کاهش می یابد. بنابراین، در این مرحله از تغییر شکل، کرنش معادل 1/38 بر روی نمونه ها اعمال می شود.

¹⁻ Electro slag remelting

ترکیب شیمیایی (درصد وزنی)							دماهای بحرانی (C°)		
C	Si	Mn	S	Р	Al	Ν	Ae ₃	Ar ₃	Ar_1
0/033	0/12	0/8	0/008	0/007	0/024	0/0038	880	835	745

جدول۱- ترکیب شیمیایی و دماهای بحرانی فولاد مورد استفاده در پژوهش.

شکل ۱ – ساختار فولاد ساده کربنی پس از ریخته گری و نورد گرم.

شکل ۲ – شماتیکی از قالب مورد استفاده در پژوهش.

فلز اکسترود شده پس از سیلان از بخش افقی کانال، در محل تقاطع کانالها تحت تغییر شکل برشی شدید قرار می گیرد. مقدار کرنش معادل اعمالی در این مرحله از تغییر شکل از رابطه زیر بدست می آید [15]:

 $\varepsilon = \frac{1}{\sqrt{3}} \left[2 \cot\left(\frac{\Phi}{2} + \frac{\psi}{2}\right) + \Phi \csc\left(\frac{\Phi}{2} + \frac{\psi}{2}\right) \right]$ (1)

در این رابطه، Φ زاویه تقاطع دو کانال و Ψ زاویه انحنای بیرونی محل تقاطع دو کانال می باشد. در مورد قالب طراحی شده زاویه تقاطع دو کانال °120 و زاویه انحنای بیرونی °0 در نظر گرفته شد. بنابراین، مقدار کرنش معادل اعمالی در مرحله دوم تغییر شکل با استفاده از رابطه (1) در حدود 1/74 محاسبه می شود. بنابراین، در اثر این فرایند کرنش 2/12 روی نمونه ها اعمال می شود.

پس از اعمال تغییر شکل، نمونه ها از وسط مقطع زده شده و ریزساختار نوری نمونه ها پس از سمباده زنی، پولیش و اچ با استفاده از میکروسکوپ نوری Olympus PMG3 بدست آمد. همچنین، نمونه های آزمون کشش بر اساس استاندارد JIS Z2201 تهیه شده و آزمون کشش در دمای محیط و نرخ کرنش ⁴⁻¹01 × 3/4 با استفاده از دستگاه کشش Zwick/Roell Z010 انجام گرفت. الگوی پراش پرتوی ایکس نمونه ها روی سه صفحه عمود بر هم بدست آورده شد و برای حذف اثر بافت تغییر شکل از مجموع سه الگوی بدست آمده برای محاسبه اندازه کریستالیت ها استفاده شد.

نتایج و بحث

ساختار حاصل از تغییر شکل

 ${
m SPD}^1$ در شکل 3 تصاویر میکروسکوپ نوری از ساختار شده، نشان داده شده است. شکل (3-الف) مربوط به ناحیهای از نمونه است که مورد اکستروژن قرار گرفته است. شکل (3-ب) و (3-ج) مربوط به ناحیه ای از نمونه می باشد که در تغییر شکل دو مرحله ای اکستروژن-پرس در کانال زاویه دار همسان قرار گرفته است. با این تفاوت كه تصوير نخست مربوط به ناحيه داخلى نمونه و تصوير دوم مربوط به ناحيه نزديک به سطح نمونه مي باشد. در این تصاویر دانههای درشت اولیه فریت تا حدودی قابل تشخیص هستند که در جهت سیلان کشیده شده اند. در داخل این دانه های اولیه تعداد زیادی مرزدانه جدید ایجاد شده است که این دانه ها را به بخشهای کوچکی تقسیم کرده است. در برخی از این نواحی دانههای ریز قابل تشخیص می باشند، ولی در دیگر نواحی ساختار به شدت کارسرد شده بود و با میکروسکوپ نوری دانه ها قابل تشخیص نمی باشند. افزون بر این، در مورد ناحیه داخلی نمونه پس از اکستروژن-پرس در کانالهای زاویه دار همسان (شکل (3-ب)) تعداد باند برشی مشاهده می شوند که با فلش سفید رنگ در تصویر مشاهده شده اند. این باندهای برشی در اثر تمرکز کرنش در این نواحی تشكيل شده اند. بمنظور تعيين ميانگين اندازه کوچکترین واحد ساختاری، از الگوی پراش پرتو ایکس

فولاد ذکر شده استفاده شده که در ادامه مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

مطالعه الگوی پراش پرتو ایکس

مطالعه ساختار کریستالی مواد فراوری شده به روش تغییر شکل پلاستیک شدید از راه بررسی پروفایل پیکهای پراش پرتوی ایکس صورت می گیرد و در این میان روش ویلیامسون-هال اصلاح شده به گونه ای گسترده بکار رفته است [16-18]. در روش ویلیامسون-هال معمولی عرض انتگرالی پیکها (β) به صورت تابعی از بردار پراش ($\Lambda/(\theta)$) به صورت تابعی از شیب این نمودار به ترتیب مربوط به اندازه میانگین شیب این نمودار به ترتیب مربوط به اندازه میانگین وجود نایکنواختی در کرنش شبکه ای می باشد. معمولا در اثر هال معمولی نمیتواند اندازه صحیح کریستالیتها را محاسبه کند. بنابراین، نیاز به اصلاحاتی در روش ویلیامسون-هال معمولی است.

با در نظر گرفتن این که پهن شدگی ناشی از کرنش شبکه ای به دلیل حضور نابه جایی هاست، میانگین عامل مغایرت نابه جایی ها محاسبه می شود. در روش ویلیامسون - هال اصلاح شده عرض انتگرالی پیک ها از رابطه زیر بدست می آید [19]:

²⁻Severe plastic deformation

⁻ Severe صورت تابع گوسی برازش شدند.

در شکل 5 هر یک از پیکها به همراه برازش گوسی آنها پیکها ه نشان داده شده است. پس از برازش پیکها، مساحت زیر از پیکه

پیکها محاسبه و از روی آن مقدار عرض انتگرالی هر یک از پیکها محاسبه شد.

شکل ۳ – تصاویر میکروسکوپ نوری از ساختار فولاد ساده کربنی پس از اعمال تغییرشکل پلاستیک سنگین الف) ناحیه پس از اکستروژن، ب) ناحیه داخلی پس از اکستروژن -پرس در کانال زاویه دار همسان و ج) ناحیه سطحی پس از اکستروژن -پرس در کانال زاویه دار همسان.

شکل ۴ – الگوی پراش پرتو ایکس الف) نمونه استاندارد و ب) فولاد ساده کربنی تغییر شکل داده شده.

همچنین، برای از بین بردن خطای دستگاه از الگوی پراش پرتو ایکس نمونه استاندارد استفاده شد. بدین منظور، مشابه نمونه تغییر شکل داده شده، عرض انتگرالی پیکهای نمونه استاندارد محاسبه شده و در نهایت، برای حذف خطای دستگاه از رابطه (3) استفاده شد:

 $\beta^{2} = \beta^{2}_{Deformedsample} - \beta^{2}_{S \tan dard sample}$ (3) در جدول 2 عرض انتگرالی پیکهای نمونه تغییر شکل داده شده، نمونه استاندارد و عرض انتگرالی پس از حذف خطای دستگاهی آورده شده است. برای محاسبه اندازه کوچک ترین واحد ریزساختاری از روش ویلیامسون - هال

شکل ۵ – الگوی پراش هر یک از پیکها و برازش گوسی تابع شدت پیک .

استاندارد.	، نمونه	داده شده و	, شکل	مونه تغيير	پیکھای ن	شده برای	محاسبه ن	، انتگرالی	۲ – عرض	حدول ا
-		/	<u> </u>		<u> </u>		•		<u> </u>	<u> </u>

اندازه بردار	میانگین عامل	عرض انتگرالی بعد از	عرض انتگرالی	عرض انتگرالی نمونه	پيک
پراش (K)	مغايرت نابجاييها	حذف خطای	نمونه استاندارد	تغییر شکل داده شده	
	(C _{avg})	دستگاهی	(β _s)	(β _d)	
4/9451	0/14263	0/1305	0/0239	0/1326	(110)
6/9796	0/29381	0/3058	0/0439	0/3089	(200)
8/5505	0/14266	0/2551	0/0219	0/2560	(211)
9/8694	0/14266	0/4228	0/0237	0/4234	(220)

اصلاح شده استفاده شد. در این روش عرض انتگرالی پیکها پس از حذف خطای دستگاهی به صورت تابعی از مقدار (K²C) پیکها رسم می شود. پس از برازش داده ها به صورت تابع درجه دوم، بر اساس رابطه (2)، عکس عرض از مبدا به عنوان اندازه کریستالیت ها در نظر گرفته می شود. در شکل (6) عرض انتگرالی (β) به صورت تابعی می شود. در شکل (6) عرض انتگرالی (β) به صورت تابعی از (K²C) رسم شده است. همان گونه که مشاهده می شود، میانگین اندازه کریستالیت ها در حدود شود، میانگین اندازه کریستالیت ها در حدود

در شکل 7 منحنی تنش-کرنش مهندسی فولاد مورد مطالعه در دو حالت اولیه و پس از اعمال تغییرشکل پلاستیک سنگین نشان داده شده است. همان گونه که مشاهده می شود، با اعمال تغییر شکل پلاستیک سنگین

روی فولاد کم کربن، تنش تسلیم فولاد از 350 به 1100 مگاپاسکال و استحکام نهایی از 600 به 1200 مگاپاسکال افزایش می یابد. این افزایش در مقدار سطح تنش تسلیم و نهایی به دلیل افزایش چگالی نابهجاییها، مرزدانه های فرعی و همچنین، ریز شدن دانه ها در اثر اعمال تغییر شکل پلاستیک می باشد. همچنین، نسبت تنش تسلیم به استحکام نهایی در حالت اولیه 85/0 می باشد که پس از استحکام تسلیم به استحکام نهایی نشان دهنده کاهش استحکام تسلیم به استحکام نهایی نشان دهنده کاهش ضریب کارسختی می باشد. این کاهش ضریب کارسختی به دلیل ریز شدن اندازه دانه ها و در نتیجه کاهش منابع نابهجایی درون دانهای در نمونه تغییر شکل داده شده میباشد.

شکل ۶ – منحنی تغییرات عرض انتگرالی پیکها به صورت تابعی از ${f K}^2 C$ (روش ویلیامسون – هال اصلاح شده).

شکل ۷- منحنی های تنش مهندسی-کرنش مهندسی نمونه اولیه و نمونه تغییر شکل داده شده.

سوی دیگر، استحکام تسلیم فولاد در اثر اعمال تغییر شکل پلاستیک شدید از 350 مگاپاسکال به 1100 مگاپاسکال افزایش یافت که به دلیل کاهش اندازه کریستالیت ها و همچنین، افزایش چگالی نابهجاییها می باشد.

Refrences

1- R. Z. Valiev, and T. G. Langdon, "Principles of Equal-Channel Angular Pressing as a Processing Tool for Grain Refinement", Progress in Materials Science, Vol. 51, pp. 881–981. 2006.

2- T. G. Langdon, "The Processing of Ultrafine-Grained Materials Through the Application of Severe Plastic Deformation", Journal Materials Science, Vol. 42, pp. 3388– 3397. 2007.

3- R. Song, D. Ponge, D. Raabe, J.G. Speer, and D.K. Matlock, "Overview of Processing, Microstructure and Mechanical Properties of Ultrafine Grained Bcc Steels", Materials Science and Engineering A, Vol. 441, pp. 1-17. 2006.

4- P. J. Hurley and P. D. Hodgson, "Formation of Ultrafine Ferrite in Hot Rolled Strip: Potential Mechanism for Grain Refinement", Materials Science and Engineering A, Vol. 302, pp. 206-211. 2007.

5- E. Essadiqi, and J. J. Jonas, "Microstructural Evolution During the Austenite-to-Ferrite Transformation from Deformed Austenite", Metallurgical Transactions A, Vol. 19, pp. 417 -426. 1998.

6- رضایی، ا. نجفی زاده، ع. کرمانپور، ا. و معلمی، م. "ارزیابی تحولات ریزساختاری فولاد AISI 201L در فرایند ترمومکانیکی پیشرفته"، نشریه مواد نوین، سال اول، شماره 2، ص 13-20، زمستان 1389.

7- R. Z. Valiev, Y Estrin, Z. Horita, T. G. Langdon, Michael J. Zehetbauer, and T. Yuntian Zhu, "Producing Bulk Ultrafine-Grained Materials by Severe Plastic Deformation", JOM, pp.33-39. 2006.

8- T. C. Lowe, R .Z. Valiev, "The Use of Severe Plastic Deformation Techniques in Grain Refinement", JOM, pp. 64-77. 2004.

نتيجه گيري

با اعمال تغییر شکل پلاستیک شدید از روش تلفیقی اکستروژن-پرس در کانال زاویه دار همسان بر فولاد ساده کربنی با اندازه دانه های فریت µm 32 ، فولاد نانوساختار با اندازه کریستالیت های 125 نانومتری بدست آمد. از

9- G. Sakaia, Z. Horitaa, and T.G. Langdon, "Grain Refinement and Superplasticity in an Aluminum Alloy Processed by High-Pressure Torsion", Materials Science and Engineering A, Vol. 393, pp. 344–351. 2005.

10-Yu. Ivanisenko, R.Z. Valievb, and H. J. Fecht, "Grain Boundary Statistics in Nano-Structured Iron Produced by High Pressure Torsion", Materials Science and Engineering A, Vol. 390, pp. 159–165. 2005.

11- M. Furukawa, Z. Horita, and T. G. Langdon, "Processing by Equal-Channel Angular Pressing: Applications to Grain Boundary Engineering", Journal of Materials Science, Vol. 40, pp. 909–917. 2005.

12- R. Song, D. Bonge, D. Rabbe, J. G. Speer, and D. K. Matlock, "Overview of Processing, Microstructure and Mechanical Properties of Ultrafine Grained Bcc Steels", Materials Science and Engineering A, Vol. 444, pp.1-17. 2006.

13- Sh. Ranjbar Bahadori, K. Dehghani, and F. Bakhshandeh, "Microstructure, Texture and Mechanical Properties of Pure Copper Processed by ECAP and Subsequent Cold Rolling", Materials Science and Engineering AVOL. 583, pp. 36-42., 2013.

14- M. H. Paydar, M. Reihanian, E. Bagherpour, M. Sharifzadeh, M. Zarinejad, and T. A. Dean, "Consolidation of Al particles Through Forward Extrusion-Equal Channel Angular Pressing (FE-ECAP)", Materials Letters, Vol. 62, pp. 3266–3268, 2008.

15- Y. Iwahashi, J. Wang, Z. Horita, M. Nemoto, and T. G. Langdon, "Principals of Equal Channel Angular Pressing for the Processing of Ultra-Fine Grained Materials", Scripta Materialia, 1996, Vol. 35, pp. 143-146. 16- J. Gubiczaa, N. H. Namb, L. Balogha, R. J. Hellmigc, V. V. Stolyarovd, Y. Estrinc, and T. Ungára, "Microstructure of Severely Deformed Metals Determined by X-ray Peak Profile Analysis", Journal of Alloys and CompoundsVol. 378, pp. 248-252., 2004.

17- J. Gubiczaa, L. Baloghb, R.J. Hellmigc, Y. Estrinc, and T. Ungár, "Dislocation Structure and Crystallite Size in Severely Deformed Copper by X-ray Peak Profile Analysis", Materials Science and Engineering A, Vol. 400-401, pp. 334-338. 2005.

18- Y. Iwahashi, J. Wang, Z. Horita, M. Nemoto, and T. G. Langdon, "X-ray peak Profile Analysis of Crystallite Size Distribution and Dislocation Type and Density Eevolution in Nano-Structured Cu Obtained by Deformation at Liquid Nitrogen Temperature", Materials Science and Engineering A, Vol. 402, pp. 158-162. 2005.

19- M. R. Movaghar Grabagh, S. Hossein Nedjad, H. Shirazi, M. Iranpour Mobarekeh, and M. Nili Ahmadabadi, "X-Ray Diffraction Peak Profile Analysis Aiming at Better Understanding of the Deformation Process and Deformed Structure of Martensitic Steel", Thin Solid Films, Vol. 516, pp. 8117-8124. 2008.

20- X-ray Peak Profile Analysis of Crystallite Size Distribution and Dislocation Type and Density Evolution in Nano-Structured Cu Obtained by Deformation at Liquid Nitrogen Temperature, Materials Science and Engineering A 402, 158-162. 2005.